

**Школа назыны четпээн уругларның
тыва чугаазын шингээткенин тодарадыр мониторинг**

Ургунуң бот-тускаялаң сайзыралының деңнелин хынаарының чылдагааннары болгаш сорулгалары:

- 1) Өөренир харық-шинээниң бот-тускаялаң онзагайын өөренип көөрү (уругну деткип турары, билиг чедип аларының байдалы, курлавыры, сайзыралынга хамаарыштыр профессионал эдилгелер кылсыры).
- 2) Уругларның деңнелин барымдаалап, таарымчалыг ажылдаары.
- 3) Херек апарганда психолог дузазы-бile тодаргай диагностиктиг ажылды чорудары.

Тыва чугааны шингээткенинг хамаарыштыр чижек диагностиктиг онаалгалар

1. Ийиги бичии бөлүк

Сорулгазы: долгандыр турар кижилерниң чугазының утказын база кижизидикчи башкының айыткан даалгазы-бile ажылды уругларның күүседип турарын илередири.

Диагностиктиг онаалганың утказы	Билиг үнелээриниң негелделери
<p>Онаалга 1. «Айтып көрем ... Эккеп берем... Аппарып берем...» дээн дилег уткалыг кылдыныгларны күүседиринге онаалга.</p> <p>Башкы уругга чугаалаар:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Айтып көрем, ойнаар-кыс, бөмбүк, аяк, тавак, ном, эник, диис, хөйлен, чүвүр кайы-дыр? -Менәэ ак, кызыл, ... улуг, бичии бөмбүкту, аяктарны ...эккеп берем. -Менәэ чанғыс (хөй) ойнаар-кыстан, тавактан, омааштан...ап берем. <p>Онаалга 2. Бир чүвениң кезээн тодарадыры.</p> <p>Ургунуң мурнунга ойнаар-кыс, машина, ыт, ...салып каар.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Бо чүү-дүр? (<i>Бо ойнаар-кыс.</i>) Ойнаар-кыстың бажын, холун, будун ...айтып көрем. (<i>Бо баш. Бобут. Бо хол.</i>) <p>Онаалга 3. «Өг-бүле чуруу».</p> <ul style="list-style-type: none"> -Чурукта аваны, ачаны, кырган-аваны...айтып көрем. <p>Онаалга 4. Оюн «Өг аайлаар».</p> <ul style="list-style-type: none"> -Черде сыртыкты чыдар черинге салып каап көрүнер. -Аяк-шынакты үлгүүргеже суп каг (тавакты, аякты, серээни, шопулакты...) . 	<p>3 балл – уруг онаалганың шуптузун чазыг чок, боду кылып турар.</p> <p>2 балл – онаалганы башкының улуг эвес дузазы-бile кылып турар.</p> <p>1 балл – онаалганы чүгле башкының дузазы-бile кылып турар(көгүдүп, немелде айтырыглар салып тургаш...).</p> <p>0 балл – уруг онаалганы шуут кылбайн турар.</p>

<p>Онаалга 5. Оюн «Кара-кысты чемгерээли». -Кара-кыска чиир чемден ап берем.(<i>Каша, хлеб, яблок, шай.</i>)</p>	
<p>Онаалга 6. Оюн «Ийе, чок» Башкы караан шийип алгаш, кандыг-бир чүвени холу-бile туткаш, оон адын адаар. Башкы шын адаар болза, уруглар «Ийе» дээр, а бир эвес шын эвес адаар болза, «Чок» дээр. Башкы хөй чазып турар боор, башкы шын эвес адаарга, уруглар шын кылдыр адаар.</p>	<p>3 балл - башкының айтырын шын билип турар, «ийе», «чок» деп айтып турар. Чүвелерниң аттарын шын адап турар. 2 балл - башкының айтырын шын билип турар, «ийе», «чок» деп харызында чазып турар, 1-2 чүвелер аттарын билбес. 1 балл - онаалганы чүгле башкының дузазы-бile кылып турар, айтырыгның утказын билип турар, харызын аас-бile эвес, а бажы-бile харызылап турар. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>

2. Ортумак бөлүк

a) Сөс курлавыры

Сорулгазы: уругларның сөс курлавыры чаа сөстер-бile байлакшып турарын илередири (бодун долгандыр эт-сеп, чүве аттарын, санын, ылгавыр демдээн адап турары).

Диагностикиг онаалганың утказы	Билиг үнелээриниң негелделери
<p>Онаалга 1. Ойнаарактарның болгаш өрээлде чүвелерниң аттарын тывары, шын адаары. Башкы чүвелерже айыткаш айтырап «Бо чүл?»</p>	<p>3 балл - ойнаарактар, эт-сеп, аяк-сава, идик-хеп, амытаннар адын шын адап турар.</p>
<p>Онаалга 2. Чугаазынга эт-сепке хамаарышкан чүве аттарын ажыглап билири. Башкы сюжеттиг чурукту көргүзөр (Чижээ: «Чечен-кыстың өрээли», «Авамның өрээли», «Уран-оолдуң өрээли»), уруглар ында эт-херекселдер аймаан айтыр, шын адаар.</p>	<p>2 балл - айыттынган шулту чүвелерниң адын чедир адавайн турар.</p>
<p>Онаалга 3. Чугаазын сайзырадыры. «Сен бөгүн кандыг идик-хеп кедип алдың, биске чугаалап берем. Кара-оолдуң идик-хеви кандыг-дыр?».</p>	<p>1 балл - башкының дузазы-бile адап турар, сөстүң эге слогун адаарга, эдерти адап турар.</p>
<p>Онаалга 4. Чугаазынга дириг-амытаннар аттарын шын адаары, чуруктан азы чүвелер аразындан шын тывары. Башкы сюжеттиг чуруктан айтырап: «Бо чүл?», «Бо чүве кадыгыл?»</p>	<p>0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>

<p>Онаалга 5. Чугаазынга чүвелерниң демдээн, шынарын, өңүн илереткен демдек аттарын ажыглаары, шын адаары.</p> <p>Оюн: «Кандыг?». Карточкаларда азы сюжеттиг чуруктарда янзы-бүрүөннүг, хемчээлдиг ойнаарактар бар: хумун ақ, ногаан (улуг, бичии, ыяш, демир) ...</p> <p>Башкы ойнаарактың демдээн, хемчээлин, шынарын, өңүн айттырар.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Чүл бо? (<i>Машина.</i>) -Машинаның өңүкандыг-дыр? Машинаның хемчээли кандыг-дыр? (<i>Машина кызыл өңүнүг. Ол бичии.</i>) -Бо чүл? (<i>Шоколад.</i>) -Шоколад кандыг-дыр? Чигирзиг азы ажыг? дээш о.ө. 	<p>3 балл- боду шын адап турар.</p> <p>2 балл- чүвелерниң демдээн долу эвес адап турар азы чүгле чангыс талалай адап турар. (чүгле өңүзәү хемчээли)</p> <p>1 балл- улуг кижиниң дузазы-херек, чүвелерниң шынарларын адап шыдавайн турар.</p> <p>0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>
<p>Онаалга 6. Чугаазынга чүвелерниң санын илередирин ажыглап турар, шын адаары.</p> <p>Башкы «Өскүс-оол» деп тоолдун чурууун көргүскеш, шыдышаалап орар кижилерниң санын айттырар.</p> <p>«Уш адыг» деп орус улустун тоолунга сюжеттиг чурукту көргүзөр, ында каш сандай, стол барын санадыр, саннарны шын агадыр.</p> <p>Сюжеттиг чурук «Шыкта бызаалар», каш бызаа барын санаар (чыдары, турары, маңнап турары).</p>	<p>3 балл - бешке чедир боду шын санап турар.</p> <p>2 балл - санны дес-дараалаштыр адаарынга будалып турар.</p> <p>1 балл - улуг кижиниң дузазы үргүлчүхерек, чүвелерниң саннарын шын адап шыдавайн турар.</p> <p>0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>

б) Харылзаалыг чугаа

Сорулгazы: чугаазынга бөдүүн домактарны, чангыс аймак көжигүннерлиг бөдүүн домактарны уругларның ажыглап билир деңнелин илередири.

Диагностиктиг онаалганың утказы	Билиг үнелээриниң негелделери
---------------------------------	-------------------------------

<p>Онаалга 1. Ситуациялыг оюн «Аалчы».</p> <p>Башкы: Бөгүн бистиң бөлүүвүстө аалчы келген. Аалчывыс-бile таныжып алыр сен бе?</p> <p>Аалчы(ойнаар-кыс): Экии, сээн адың кымыл?</p> <p>Уруг: Мээн адым Саяна. А сээн адың кымыл?</p> <p>Аалчы: Мени Чечек дээр. Каш харлыг сен?</p> <p>Уруг: Мен 4 харлыг мен. А сен?</p> <p>Аалчы: Мен база 4 харлыг мен. Чүнүң-бile ойнаарынга ынак сен?</p> <p>Уруг: ... ойнаарынга ынак мен.</p> <p>Онаалга 2. «Өг-бүле» деп сюжеттig чурук-бile ажыл. Бажында кым чурттап турарыл? (Авазы, ачазы, кырган-авазы, кырган-ачазы, угбазы, акызы, дуңмазы). Олар чүнү канчап турар-дыр? (Авазы хеп чуп турар. Ачазы чурук азып турар ...)</p>	<p>3 балл - айттырыглар болгаш онаалгаларның утказын билип, шын харыылап турар.</p> <p>2 балл - айттырыглар болгаш онаалгаларның утказын чедир билип шыдавайн баар, харызызында 1-2 чазыг кылыш турар.</p> <p>1 балл - башкының азы улуг улустун дузазы-бile харыылап турар, сөстүң эге слогун, домактың эге сөстерин адаарга, эдерти адап турар.</p> <p>0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>
<p>Онаалга 3. Башкы уругларның ынак шүлүүн тыва азы орус дылга номчуурун дилээр.</p>	<p>3 балл - уруглар сөстерни чарт адап турар, тыва болгаш орус сөстерниң онзагайын шын адап турар.</p> <p>2 балл - чугаалаары шоолуг чарт эвес.</p> <p>1 балл - шүлүүнүң чүгле эгезин чугаалааш, вытавайн турар.</p> <p>0 балл - уруг чаңгыс-даа шүлүк билбес.</p>

3. Улуг бөлүк

a) Сөс курлавыры

Сорулгазы: уругларның сөс курлавырының хевирлэлтингенин, аңгы-аңгы чүвелер аттарының ниити адын, кезектерин билири; чугаазынга чүве аттарын, демдек аттарын, кылыш көзектерин ажыглап билиринин деңнелин тодарадып илередири.

Диагностиктиг онаалганың утказы	Билиг үнелээринин негелделери
<p>Онаалга 1. Чугаазынга дириг амытаннарның төлдерин адар, чүве аттарын ажыглап, шын адап турар.</p>	<p>3 балл - дириг амытаннарның төлдеринин адын, бир чүвелерниң кезектерин шын айтып, адап турар.</p>
<p>Онаалга 2. Башкы уругга чүвелерниң кезектерин көргүскеш, айттырап, уруглар харыылаар, шын адар. Чугаазынга чүвелерниң кезектеринин аттарын ажыглап, шын адап турар (бажыңың кезектери, өгнүң кезектери, машинаның кезектери ...).</p>	<p>2 балл - дириг амытаннарның төлдеринин адын, бир чүвелерниң кезектерин чедир шын айтып, адап турар.</p>
<p>Онаалга 3. Башкы кандыг-бир чүвениң кезектерин тывар онаалга бээр, уруглар айттыр, шын адар (бажыңың крышазы, өгнүң дээвиири...).</p>	<p>1 балл - башкының дузазы-бile адап турар,</p>

	сөстүң эгэ слогун адаарга, эдерти адап турар. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.
<p>Онаалга 4. Чувелерниң ниити адын тодарадырынга онаалга. Оюн «Чанғыс сөс-бile ада».</p> <p>-Хой, өшкү, инек, айт – чүл ол? (<i>Мал-маган.</i>)</p> <p>-Кандыг оюннарны билир силер? (<i>«Сайзанак», «Ужар-ушпас» ...</i>).</p> <p>Башкының шиитпири-бile ниити темага онаалгаларның хевириң тургузуп аар: «Эт-херксел», «Ногаа аймаа», «Фрукт аймаа», «Хеп аймаа», «Паш-сава аймаа», «Күш аймаа»....</p>	3 балл - ниити чүве аттарын шын адап, аңаа немей боду 2-3 сөстерни адап турар. 2 балл - харызызынга улуг улустун дузазын адап турар, ниити билиглерниң шуптузун адавайн турар. 1 балл - башкының дузазы-бile адап турар, сөстүң эгэ слогун адаарга, эдерти адап турар. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.
<p>Онаалга 5. Оюн «Хуулгаазын шын сөс».</p> <p>Башкы бөлүктеп чураан азы чаңғыс аай темалыг чүвелер чураан чурук көргүзер, уруглар оларның өң-чүзүнүн, хемчәелин тодарадыр.</p> <p>Огурец ногаан.</p> <p>Лимон сарыг.</p> <p>Морковь кызыл.</p> <p>Картошка хүрен.</p> <p>Капуста ногаан дээш о.ө.</p>	3 балл – чувелерниң шын адап, шынарларын, демдектерин шын тодарадып турар. 2 балл -чүвелерни шын адаарынга, шынарларын, демдектерин шын тодарадырынга чазып турар. 1 балл – ўргүлчү башкының дузазы-бile адап турар, сөстүң эгэ слогун адап бээрge, эдерти адап турар. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.

б) Чугааның грамматиктиг тургузуу

Сорулгазы: уругларның чугаазында чүве аттарын адап, чаңғыстың санынга, хөйнүң санынга, падеж кожумактарынга өскертип, шын ажыглап билирин тодарадып илередири. Кылыг сөзүн, демдек аттарын, сан аттарын чугаага ажыглап билирин илередир.

Диагностиктиг онаалганың утказы	Билиг үнелээриниң негелделери
<p>Онаалга 1. Оюн «Мен кызыгааржы мен». Башкы магниттег самбырага чуруктарны чыпшырып каар. Ойнаар дуран-бile ырактан хараан кижи өттүнүп, хайгааралдыг чугаа кылыр.</p> <p>- Мен долгандыр арга-ыяш көруп тур мен. Дуу ында кодан тур... (Чугааның темазын башкы</p>	3 балл - уруг чүве ады биле кылыг сөзүнүн каттыжылгазын, демдек адының, ат орнуунуң каттыжылгазын чугаазынга боду шын ажыглап турар. Харылзаалыг чугааны тургузарынга сан,

<p>боду таарыштыр кылыш алыш.)</p> <p>Башкы: Ол чурукта кижилир көстүр-дүр бе?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Чок, көрбейн тур мен дәэш оон-даа ёске.... 	<p>падеж кожумактарын ажыглап турары шын.</p> <p>2 балл - сөс каттыжышишкыннарын шын тургузарынга чазыглар бар, харылзаалыг чугаазында 1-2 чазыглар бар.</p> <p>1 балл - сөс каттыжышишкыннарын шын тургузарынга чазыглар хөй, харылзаалыг чугааны тургузуп шыдавайн турар.</p> <p>0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>
<p>Онаалга 2. Тоол «Аргада адыг».</p> <p>Башкы тоолга хамаарышкан чурукту көргүскеш, айтырыглар салыр.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Бо тоолда чүлдер чурттап турарыл? Оларның саны каш? дәэш о.ө. <p>Онаалга 3. “Мәэн, ооң, бистин, оларның” деп ат оруннарын ажыглаарынга ситуациялыг азы темалыг оюннар ойнап тургаш, чугаазынга ажыглаар.</p> <p>Оюн “Шын харыы”. Башкы чүвелерни көргүскеш, аттарын ададыр “Бо кымныңыл?” деп айтырыгга харыыладыр.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Бо чүл? Кайда турар-дыр? Бо кымныңыл?(<i>Бо куртка. (бөрт, шарф, идик). Куртканы шикафта азып каан. Бо куртка мәэции-дири.</i>) - Кымның авазыл? (<i>Мәэн авам (дуңмам).</i>) <p>Башкы эрртириер ажыл-чорудулгазының темазын, канчаар ажылдаарын тып алыш.</p> <p>Онаалга 4. Падеж айтырыгларынга сөстерни ёскеририинге онаалгалар.</p> <p>Оюн “Кымда?”. Башкы уругларның шын харыылаарынга таарыштыр тургаскан айтырыгларны салыр, уруглар шын харыылаар.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ном кымда? Огурец кымда? Аней кайда? (<i>Ном менде. Огурец Мишада. Аней кажсаада.</i>) <p>Онаалга5. Кылдының илереткенкылыш сөстерни билиринге онаалгалар. Сюжеттеги чуруктар-били ажыл, чугаага кылыш сөстерин, ат оруннарын ажыглаар.</p> <ul style="list-style-type: none"> -Оол чүнүккүлшіп тур? ...(<i>Оол чуруттунуп орап. Уруг чемненип орап. Бызаа дешкилеп турар.</i>) -...чүнү кылыш турар? - Малчын чүнү кылыш турар? (<i>кадарып турар...</i>). - Хадыңның бүрүлери канчап турар? (<i>чайганып турар...</i>) 	<p>3 балл - уруг чүве ады биле кылыш сөзүнүн каттыжылгазын, демдек адының, ат орнууның, сан адының каттыжылгазын чугаазынга боду шын ажыглап турар. Харылзаалыг чугааны тургузарынга сан, падеж кожумактарын ажыглап турары шын.</p> <p>2 балл - сөс каттыжышишкыннарын шын тургузарынга бергедежип турар, харылзаалыг чугаазында 1-2 чазыглар бар.</p> <p>1 балл - сөс каттыжышишкыннарын шын тургузарынга чазыглар хөй, харылзаалыг чугааны тургузуп шыдавайн турар.</p> <p>0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>

в) Харылзаалыг чугаа

*Сорулгазы:*программада өөренириинге бердинген чугаа кезектериниң барык дөгерезин ажыглап тургаш, улуг кижииниң айтырыынга уругларның харызызының шынарын илередип тодарадыры; сюжеттеги чуруктарга, ойнаарактарга

дүүштүр улуг эвес харылзаалыг чугааны чогаадыры, чечен чугааны эдерти чугаалап билиринин деннелин; чугаазынга хұндулел сөстерин («Четтирдим», «Ажырбас», «Экии», «Болур бе?») ажыглап билирин илередири.

Диагностикиг онаалганың утказы	Билиг үнелээринин негелделери
<p>Онаалга 1. Сюжеттиг чуруктарны көргеш, айтырыгларга харылаар. «Мәэн төрелдерим»: Чурукта кымнарны көргүскенил? (<i>Акым, қырган-ачам, угбам, даайым, акым, чаавам</i>) Күйүм чүнү кылып турарыл? Кырган-авам кайда олур? Чүнү кылып тур? (<i>«Мәэн чурттап турар черим»</i>): Чурукта кайы суурну (хоорайны) көргүскенил? – Кызыл хоорай, Сарыг-Сеп, Кызыл-Тайга.... (Бодунун чурттап турар черин айтыр.) Бо чүү деп черил? Ында кым ажылдан орар? Бо кудумчууну таныыр сен бе? Кым бо кудумчуда чурттап турарыл? (Кырган-ачам, угбам, даайым, акым, чаавам) Бо кудумчуунуң ады чул? «Даайымның аалы»: Чурукта кымнарны көргүскенил? (<i>Акым, даайым.</i>) Бо аал кайы черде турар? Аалды долгандыр чүлөр барыл?</p>	<p>3 балл - айтырыглар болгаш онаалгаларның утказын билип, айтырыгларга шын харылаап турар. 2 балл - башкының айтырының шуптузунга харылаап шыдавайн турар, дуза херек. 1 балл - башкының дузазы-бile адап турар, сөстүң эге слогун адаарга, эдерти адап турар. Харызы долу эвес. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>
<p>Онаалга 2. Чурукта чүвелерниң аттарын шын адап тургаш, бердинген темаларга дүүштүр тайылбырлыг чугаа кылыр. Чижээ, тема «Азырал амытаннар». - Бо чул? - Бо амытан кайда чурттап турарыл? Ол чүнү чииринге ынагыл? - Бо амытанның төлүн чүү деп адаарыл?</p> <p>Онаалга 3. Ойнаарактарга хамаарыштыр тайылбырлыг чугаа кылыр. Ойнаар-кыс, адыгжыгаш, кодан, бөрү, диин... Бо чүү деп ойнаарак-тыр? (<i>Ойнаар-кыс.</i>) Ол улуг бе азы бичии бе? Бо ойнаар-кыстың чүзүл? (<i>Бажы, кулаа, бели, дөңмәэ, караа, чодазы ...</i>) Ойнаар-кыс чүнү кедип алган-дыр? Хептеринин өңү кандыг-дыр?</p>	<p>3 балл - чурукта чүвелерниң аттарын шын адап тургаш, бердинген темаларга дүүштүр тайылбырлыг чугааны домак тургузуун үревейн боду шын кылып турар. 2 балл – чугааны башкының дузазы-бile (айтып, сагындырып бәэрge) кылып турар. 1 балл – башкының айтырыгларының дузазы-бile чугааны тургузуул турар, домактың түгзүзүүнда үзүк-чазык, төнген утка киирбейн турар. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>
Онаалга 4. Бодунун дугайында чугаа кылыры.	3 балл - бодунун дугайында чугааны уруг боду шын

<p>Ситуациялыг оюн «Мээн аалчым –Буратино (аңчы акым, малчын угбам)” Келген аалчыга баштай будун таныштырар. Аалчызының дугайында өске эжинге чугаалап бээр.</p>	<p>тургузуп турар. Харылзаалыг чугаазы чедингир, домак тургузу шын. 2 балл - будунун дугайында чугааны башкының дузазы-бile күүседип турар. 1 балл - будунун дугайында чугааны уруг боду шын тургузуп шыдавайн турар, башкының айтырыгларының дузазы-бile тургузуп турар. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>
<p>Онаалга 5. Башкының шилилгези-бile бир-ле тоолду, чечен чугааны эдерти чугаалаар.</p>	<p>3 балл - чогаалдың сөзүглелингे дүүштүр боду эдерти чугаалап турар, дес-дараалашкак утказын шын дамчыдып турар. 2 балл - чогаалдың сөзүглелингे дүүштүр эдерти чугаалаарынга башкының дузазын ап турар (айтырыгларны салып турар). 1 балл - чогаалдың сөзүглелин дамчыдарынга башкы улуг киржип, айтырылар салып, дузалажып турар. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>

4. Школага белеткел бөлүк

a) Сөс курлавыры

Сорулгасы: уругларның чугаазында сөс курлавырының байып турарын илередир, чүве аттарын адап, чаңгыстың санынга, хөйнүң санынга, падеж кожумактарынга өскертип, шын ажыглап билирин тодарадып илередири. Харылзаалыг чугаазынга кылыг сөстерин, демдек аттарын, сан аттарын ажыглап билирин илередири.

Диагностикиг онаалганың утказы	Билиг үнелээриниң негелделери
<p>Онаалга 1. Долгандыр турар черлер, чылдың үелери, дириг амытаннар, болгаш оон-даа өске тамаларга хамаарыштыр чугаазын сайзырадырынга сөстерни ажыглап өөренири. Башкы будунун шилилгези-бile чүвелерни көргүзер, шын ададыр, айыткан черинге каап каарын дилээр.</p>	<p>3 балл - уруг долгандыр чүвелер аттарын боду шын адап база көргүзүп турар. 2 балл - уруг долгандыр чүвелер аттарын шын адап база көргүзеринге башкы дузалажып берип турар. Башкының айтыышкыны-бile кылып турар. 1 балл - чүвелер аттарын башкының дузазы-бile адап турар, сөстүң эге слогун адап бээрge, эдерти чугаалап турар. Харызы долу эвес. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>

<p>Онаалга 2. Ниити билиглерге хамаарышкан онаалгалар. Оюн «Чанғыс сөс-бile харыылаңар».</p> <p>-Тон, идик, бөрт – чүл ол? (<i>Кышкы хептер.</i>)</p> <p>-Оон өске кышкы хептерни адап көрүнцерем.</p> <p>-Инек, хой, чылгы – кандыг дириг амытаннарыл? (<i>Азырал амытаннар.</i>)</p> <p>-Силерде кандыг азырал амытаннар азырап турарыл?</p> <p>-Чараа-чечен, өрге, адыг – кандыг амытаннарыл? (<i>Черлик амытанар.</i>)</p> <p>-Оон өске кандыг черлик амытаннар билир siler?</p> <p>Башкының чогаадыкчы ажылдаарындан «Чылдың үелери», “Ачамның (авамның) эдилелдери”, «Өөредилге дериг-херекселдери», «Машиналар хевирлери» дәэш о.ө. онаалгаларны кылып алыр.</p>	<p>3 балл - уруг ниити чүвелер аттарын боду шын адап база көргүзүп турар, немей 2-3 чүвелерниң ниити аттарын кирип турар</p> <p>2 балл - уруг харызынын улуг кижинин дузазы-бile чугаалап турар, ниити чүвелерниң аттарын шуптузун адап шыдавайн турар.</p> <p>1 балл - башкының дузазы-бile харыылап турар, сөстүң эге слогун адап бәэрge, эдерти чугаалап турар. Харызы долу эвес.</p> <p>0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>
<p>Онаалга 3. Оюн “Айтырыг-харыы”, «Кым чұнұ кылып тур?». Өөренген таматиктig белүктөринге хамаарыштыр башкы айтырыгларны салыр.</p> <p>Онаалга 4. Оюн «Домакты төндүр»:</p> <p>Инекти авам ... (саар).</p> <p>Бажыңын туудукжу... (тудар).</p> <p>Кижилер автобуска (таксиге, трамвайга, поездиге...) ... (олурап).</p> <p>Башкы уругларны... (өөредидir).</p> <p>Бердинген онаалгаларны дедир база кылып болур:</p> <p>Инек саар кижи – (саанчы)...</p> <p>Онаалга 5. Оюн «Шын эвес сөстү тыш»:</p> <p>Чұнұ хайындырарыл? (<i>Кашаны, мұннұ, компотту, қыдыраашты.</i>)</p> <p>Чұнұ садып ап болурул? (<i>Ойнаарактарны, хлебти, платьени, аваны.</i>)</p> <p>Чұнұ чип болурул? (<i>Кашаны, яблокту, мұннұ, бөмбүктү.</i>)</p> <p>Чұнұ чуп болурул? (<i>Холдарны, арынны, тавакты, хемни.</i>)</p>	<p>3 балл – сөстерни, ниити чүвелер илереткен сөстерни, кылдыныг илереткен сөстерни, мергежил сөстерин ... уруг боду шын адап, көргүзүп турар.</p> <p>2 балл – сөстерни, ниити чүвелер илереткен сөстерни, кылдыныг илереткен сөстерни, мергежил сөстерин ... уруг боду шын адап, көргүзүп шыдавайн турар, чазыглар эртип турар.</p> <p>1 балл – чүгле улуг улустуң дузазы-бile харыылап турар, башкының дузазы-бile харыылап турар, сөстүң эге слогун адап бәэрge, эдерти чугаалап турар. Харызы долу эвес.</p> <p>0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>

б) Чугааның грамматиктиг тургузуу

Сорулга: уругларның чугаазында чүве аттарын адап, чаңгыстың санынга, хөйнүң санынга, падеж кожумактарынга өскертип, шын ажыглап билирин тодарадып илередири. Кылыг сөзүн, демдек аттарын, сан аттарын чугаага ажыглап билирин илередир.

Диагностиктиг онаалганың утказы	Билиг үнелээриниң негелделери
---------------------------------	-------------------------------

<p>Онаалга 1. Чугаа кезектерин билиринге. Чуруктарга дүүштүр шын харыы бээри:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ойнаарак – ойнаарактар • Мында- дүгдө • Дүүн-бөгүн • Кылган-кылганнаар <p>Онаалга 2. Оюн “Антонимнер-сионимнер”.</p> <p>Онаалга 3. Оюн “Өңнүг чурук” ...</p>	<p>3 балл- программаның негелделеринге дүүштүр уруг чугаазында чугаа кезектерин, сөс каттыжышкыннарының холбааларын шын ажыглап, харылзаалыг чугааны кылып билир.</p> <p>2 балл - сөс каттыжышкыннарының холбааларын шын ажыглаарынга, харылзаалыг чугаа кылып билиринге 1-2 частырыгларны кылып турар.</p> <p>1 балл - сөс каттыжышкыннарының холбааларын шын ажыглаарынга, харылзаалыг чугаа кылып билиринге хөй частырыгларны кылып турар.</p>
<p>Онаалга4. “Чанында”, “артында”, “кыдында”, “мурнунда”, “кырында”, “адаанда” деп сөстерни шын адап, ажыглап билиринге онаалгалар.</p> <p>Оюн “Ойнаарактарны каап каг”. Башкының дилээ-бile ойнаарактарны айыткан черинге салыр.</p> <p>Оюн “Чажыржылы” (бир чувениң ...салыр).</p> <p>Оюн “Тып”(кайда олур, чыдыр, тур...).</p> <p>Онаалга 5. «Кайда?» деп айтырыгның утказын билип турарынга онаалгалар. Башкы чуруктарны көргүскөш, чувелерниң кайда турарын айтырап. Дириг амытаннаар (адыг, инек, балык) болгаш оларның чурттап турар черлери (хем, арга, тайга, бажың...).</p> <p>Оюн «Дузалаш». Дириг амытаннаарны адааш, чурттап турар черин шын адаар.</p>	<p>3 балл - домакты шын тургузуп турар, падеж кожумактарын, наречиелерни шын ажыглап</p> <p>2 балл - онаалганы кылышынга бергедәшкінгетаваржып турар, 1-2 чазыглар бар.</p> <p>1 балл - онаалганы кылып шыдавайн турар, хөй чазыглар бар.</p> <p>0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>

в) Харылзалыг чугаа

Сорулга: улуг улустуң айтырыгларынга бодунуң назы-харынга дүүштүр шын харылап, чурукка, дыңсаан тоолунга, сюжеттеги чуруктарга улуг эвес чечен чугааны чогаадып, эдерти чугаалап, делгеренгей харылзаалыг чугаалап шыдаар арга-шинээн илередири.

Диагностиктиг онаалганың утказы	Билиг үнелээриниң негелделери
---------------------------------	-------------------------------

<p>Онаалга 1. Бодунун, ада-иезинин, төрелдеринин, долгандыр турар кижилер, бойдус ... дугайында харылзаалыг чугаа тургузары. Бердинген темаларга харылзаалыг тайылбыр чугааны кылып билиринге онаалгалар. Сюжеттеги чуруктар “Мээн өг-булем”, “Авамның ажылы”, “Мээн хоорайым”, “Мээн чуртум”, “Уруглар сады” дәэш о.ө.</p>	<p>3 балл - бердинген темаларның сюжеттеги чуруктарынга дүүштүр харылзаалыг тайылбыр чугааны боду, чугаазының утказын дес-дараалаштыр, домактарның тургузуун шын кылдыр тургузуп шыдаар. 2 балл - чугааны башкының дузазы-бile (айтырыглар, сюжетти сагындырып турарындан) күүседип турар. 1 балл - чугааны дамчыдарынга башкы улут киржип, айтырылар салып, дузалажып турар. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>
<p>Онаалга 2. Тоолду эдерти чугаала. (Тоолду башкы боду шилип алыр.) Онаалга 3. Чечен чугааны эдерти чугаала. (Чечен чугааны башкы боду шилип алыр. Чечен чугаа уругларга билдингир болгаш кыска болур ужурлуг.)</p>	<p>3 балл - тоолдун, чечен чугааның утказын шын эдерти чугаалаарын уруг боду күүседип турар. Харылзаалыг чугаазы чедингир, домак тургузуу шын. 2 балл - тоолдун, чечен чугааның утказын уруг башкының айтырыгларының дузазы-бile кылып турар. 1 балл - эдерти чугааларынга уруг бергедеп турар, боду шын тургузуп шыдавайн турар, башкының айтырыгларының дузазы-бile тургузуп турар. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>
<p>Онаалга 4. Башкының дилээ-бile ынак шүлүүн тыва азы орус дылга номчууруу.</p>	<p>3 балл - уруглар сөстерни чарт адап турар, тыва болгаш орус сөстерниң онзагайын шын адап турар. 2 балл - чугаалаары шоолуг чарт эвес. 1 балл - уруг чаңгыс-даа шүлүк билбес. 0 балл - онаалганы шуут кылбайн турар.</p>

Школа назыны четпээн уругларның тыва чугаазын шингээткенин тодарадыр мониторингтиң түннелдери

Ийиги бичии бөлүк

№	Ургунун фамилиязы, ады	Онаалгалар						Түннел
		1	2	3	4	5	6	

		Ч.э.	Ч.т.														
1																	
2																	
	Шупту																

0 – 6 – чавыс деңнел

7 – 12 – ортумак деңнел

13 – 18 – бедик деңнел

Ортумак бөлүк

№	Ургунун фамилиязы, ады	Сөс курлавыры												Харылзаалыг чугаа						Түннел	
		1		2		3		4		5		6		1		2		3			
		Ч.э.	Ч.т.	Ч.э.	Ч.т.	Ч.э.	Ч.т.	Ч.э.	Ч.т.	Ч.э.	Ч.т.	Ч.э.	Ч.т.	Ч.э.	Ч.т.	Ч.э.	Ч.т.	Ч.э.	Ч.т.		
1																					
2																					
	Шупту																				

0 – 9 – чавыс деңнел

10 – 18 – ортумак деңнел

19 – 27 – бедик деңнел

Улуг бөлүк

№	Ургунун фамилиязы, ады	Сөс курлавыры					Чугааның грамматикиг тургузуу					Харылзаалыг чугаа					Түннел			
		1		2		3		4		5		1		2		3		4		
		Ч. э.	Ч. т.	Ч. э.	Ч. т.	Ч. э.	Ч. т.	Ч. э.	Ч. т.	Ч. э.	Ч. т.	Ч. э.	Ч. т.	Ч. э.	Ч. т.	Ч. э.	Ч. т.	Ч. э.	Ч. т.	
	Шупту																			

1																												
2																												
	Шупту																											

1 – 15 – чавыс деңнел

16 – 30 – ортумак деңнел

31 – 45 – бедик деңнел

Школага белектел бөлүк

№	Ургунун фамилиязы, ады	Сөс курлавыры					Чугааның грамматикиг тургузуу					Харылзаалыг чугаа					Түннел												
		1		2		3		4		5		1		2		3		4		5		1		2		3		4	
		Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.	Ч.э.	Ч.т.
1																													
2																													
	Шупту																												

1 – 14 – чавыс деңнел

15 – 28 – ортумак деңнел

29 – 42 – бедик деңне